

HET CARTULARIUM DER KARTUIZERS VAN ST ANDRIES BIJ AMSTERDAM

Toen op het einde der 14de eeuw de plannen, buiten Amsterdam een Kartuizerklooster te stichten rijpten, was de orde van St. Bruno tengevolge van het Westerse Schisma tijdelijk verdeeld in twee takken. De kloosters, welke de oboedientie van Paus Clemens VII in Avignon hielden, waren onder het bestuur van de Grande Chartreuse gebleven. De conventen in de noordelijke Nederlanden hadden echter de partij van Urbanus VI te Rome gekozen en gehoorzaamden tot het herstel van de eenheid in de orde (1410) aan het Generaal Kapittel, dat zijn zetel had te Seitz in Stiermarken.

Bij akte van 27 September 1392 besloot hertog Albrecht van Beieren „enen clooster van der certroysen oerde te fonderen, te stichten ende te maecken in onse lande van Amsterlandt”; hij schonk daarbij tot onderhoud een jaarlijkse rente van 300 Dordtse guldens. In het voorjaar van 1393 gaf het Generaal Kapittel aan visitatoren opdracht de provincia Allemanniae Inferioris te visiteren met bijzondere last met de prioren van Geertruidenberg en Arnhem naar Amsterdam te gaan in verband met de plannen tot stichting van een nieuwe nederzetting aldaar. Was het ernst, dan moesten zij een rector en enkele kloosterlingen derwaarts zenden. In hetzelfde jaar 1393 nog werd de prior van de Arnhemse Kartuizers belast met het toezicht op het nieuwe huis in wording. Hij zond van zijn convent enkele monniken als initiatoren naar Amsterdam, over wie Hendrik van Beckbeek als rector werd aangesteld. De bouw van de hoofdgebouwen werd echter eerst mogelijk in 1394 door de schenkingen van enige grote weldoeners, onder wie zich volgens de overlevering de beide leerlingen van Geert Groote, heer Ghijsbert Douwe en heer Dirc Sloyer, bevonden.

Vier jaar later, dus in 1398, kon het klooster, St Andries ter Zaligher Haven genoemd, in de orde worden geïncorporeerd. In tegenstelling tot de geest van het Amsterdamse convent, welke voortdurend goed is gebleven, is de materiële toestand der gebouwen in de loop der tijden steeds minder geworden. Toen dan ook in September 1566 het reeds in verval verkerende klooster aan de beeldenstorm ten offer was gevallen en Lumey zich in Augustus 1572 in de kloostergebouwen had verschanst, verklaarde het Generaal Kapittel in 1573 de chartreuse „destructa et combusta”. In December 1577 heeft Sonoy, toen hij de stad insloot, de laatste hand aan de verwoesting gelegd.

Na de Alteratie van Mei 1578 zijn de onroerende goederen van het klooster in het bezit van het Burgerweeshuis gekomen, vermoedelijk tegelijk met een gedeelte der bescheiden, welke op het beheer er van betrekking hadden. Een ander deel der stukken is echter door uitgeweken kloosterlingen medegenomen naar den vreemde gelijk dit o.a. blijkt uit een transactie, welke in 1609 plaats vond. Regenten van het Weeshuis ontvingen toen van een gewezen Kartuizer een ton met registers en documenten, uit het archief der Amsterdamse Kartuizers afkomstig, welke 30 jaar te Arnhem en Huissen waren bewaard. Ook in het Staatsarchief te Antwerpen bevonden zich tot voor enkele jaren nog akten, betrekking hebbende op het stoffelijk beheer

onzer Kartuizers. Zij zijn in 1947 door ruil eigendom van het Amsterdamse archief geworden.

Al met al bevinden zich thans in het gemeente-archief het liber benefactorum, aangelegd in 1412, dat in het einde der 18de eeuw uit een particuliere verzameling is te voorschijn gekomen, 300 charters, meest eigendomstitels, en een cartularium, groot 68 bladen van 24 x 32 cm, waarin ongeveer 400 akten zijn gecopieerd.

De chronologische inschrijving door elkander opvolgende administrateurs maakt het gewoonlijk mogelijk het geboortjaar van een cartularium vrij nauwkeurig vast te stellen. Men stuit soms weliswaar op een schijnbare chronologische verwarring doch deze vindt haar oorzaak daarin, dat men bij een eigendomstitel de oudere aangehechte transportakten mede ter plaatse daarbij inschrijft als bijeenbehorende stukken, dus dossiersgewijze inschrijving. Wanneer men het cartularium van de Amsterdamse Kartuizers doorbladert stuit men echter bovendien op een onzuivere chronologische inschrijving der hoofdakten zelf. Maar wat nog veel erger is, bijna om de andere bladzijde wisselt het handschrift, m.a.w. er is geen chronologische opeenvolging van administrateurs te onderkennen.

Het eerste zou te verklaren zijn door aan te nemen dat de verzameling charters reeds een zekere uitgebreidheid had verkregen alvorens men met de inschrijving is begonnen en zich daarbij in de chronologische volgorde der hoofdakten wel eens heeft vergist. Het feit echter, dat meer inschrijvers afwisselend akten hebben ingeschreven zou er eerder op wijzen dat alles direct bij het binnenkomen werd gecopieerd, al blijft het gelijktijdig bestaan van een pluraliteit van administrateurs op een bepaald ogenblik wel erg vreemd.

Deze diametraal tegenover elkaar staande hypothesen, nl. een latere of een gelijktijdige inschrijving, zijn in ieder geval niet te verenigen, en de indruk welke men bij het doorbladeren van het cartularium krijgt is die van een onverklaarbare chaos. Dit is dan ook waarschijnlijk de reden geweest dat de archivaris mr Veder, die zich omstreeks 1920 met de inventarisatie van dit archief heeft bezig gehouden, zich er mede tevreden heeft gesteld van alle 393 er in voorkomende akten regesten in handschrift te maken, zonder een poging te doen een geboortjaar van het cartularium zelf aan te geven, laat staan een vermoedelijke ontwikkelingsgeschiedenis ervan te geven.

Hij volstond in zijn manuscript-inventaris van het archief van het Burgerweeshuis met de volgende, wel erg magere omschrijving van dit register:

No. 111 Cartularium bevat:

- 1e. De copieën van de privileges alsmede van de eigendomstitels met de volgbrieven betreffende bezittingen van het klooster over de jaren 1352—1537. Geschreven op 70 perkamenten bladen, waarvan de beide eerste ongefolieerd zijn en de volgende met arabische cijfers van 1 tot en met 41 en daarna met romeinse cijfers van XLII tot en met LXVIII gefolieerd zijn.
- 2e. Een register op de privileges en eigendomstitels van landen, erven en huizen, geschreven op 16 gefolieerde perkamenten bladen.
- 3e. Een register op de eigendomstitels van pachten en renten, geschreven op 18 gefolieerde perkamenten bladen.

Men ziet het, geen woord over de vermoedelijke ouderdom, noch van het

cartularium zelf noch van de registers. Ook deze registers zijn weer door verschillende andere handen samengesteld zodat mr Veder, evenals trouwens iedereen die dit cartularium ter hand neemt, bij de aanblik van een ogenschijnlijk zo grote willekeur, de hoop opgeeft deze puzzle ooit te ontwarren. Verschillende malen heb ik zelf tevergeefs getracht de structuur ervan te doorgronden door b.v. de akten volgens de inhoud te groeperen of volgens hun juridische vorm. Ik gebruik met opzet het woord, „ogenschijnlijk”, want eens te meer is mij gebleken dat wanneer men maar eenmaal een schakel in handen krijgt, het causale verband van heel zo'n register ineens duidelijk wordt.

Toen nl. de rijksarchivaris dr Sabbe de in het Antwerpse Staatsarchief bewaarde charters in Mei 1947 persoonlijk overhandigde, kwam in de loop van het onderhoud diens verlangen naar voren het Amsterdamse depot eens te bezichtigen, aan welk verzoek ik natuurlijk gaarne voldeed. Bij deze rondgang kwamen wij al spoedig bij het archief van het Burgerweeshuis en legde ik hem het bewuste cartularium voor, waarin een elftal der nieuw verworven charters zijn gecopieerd. Hij sloeg een willekeurige bladzijde op, las enkele zinnen en maakte een opmerking over de goede staat van het geheel. Ik stond naast hem en keek van terzijde naar het doorbladeren van het handschrift toen ik plotseling tegen het licht uit zag dat de uiterste rand van een der bladzijden van boven tot onderen geperforeerd was met heel kleine speldeprikjes, hetgeen ik nog nooit eerder had opgemerkt. Dr Sabbe sloeg echter het register weldra dicht en wij vervolgden onze rondgang.

Aangezien ik vermoedde dat deze perforatie had gediend voor de liniëring der bladzijden en mij een dergelijke middeleeuwse technische manipulatie in het Amsterdamse archief nog nimmer onder ogen was gekomen, sloeg ik enige tijd later het cartularium nog eens open om te zien, of deze perforatie ook inderdaad aan de andere kant der bladzijde voorkwam. Maar men zal zich mijn verbazing voorstellen toen ik niet alleen geen perforatie aan de andere kant aantrof, maar nergens meer enig spoor daarvan kon ontdekken. Aangezien ik er echter zeker van was dat het blad, dat dr Sabbe had bekeken, wel geperforeerd was, zat er niets anders op dan het cartularium blad voor blad te bekijken, waardoor ik vanzelfsprekend dat blad moest tegenkomen. Het eerste blad, met behulp van een loupe aan weerszijden afgespeurd, leverde een negatief resultaat op evenals het tweede, doch blad drie vertoonde de speldeprikjes en wel aan weerszijden 42 stuks, waartussen een fijne liniëring horizontaal over de bladzijde was aangebracht.

Aangezien ik zeker wist dat het blad van dr Sabbe veeleer midden in het cartularium dan voorin stond, besloot ik mijn onderzoek voort te zetten om te zien, hoeveel en welke bladen waren geperforeerd en gelinieerd, teneinde zo mogelijk de reden daarvan te achterhalen. Het resultaat was dat dit tot en met blad 30, dus bij de eerste twee katernen, om het andere blad het geval bleek te zijn; daarna volgen tot en met blad 38 (3e katern) uitsluitend geperforeerde bladen, terwijl de rest van het cartularium, dat met blad 68 eindigt, slechts ongeperforeerde bladen bevat. Een dergelijke regelmaat is te merkwaardig dan dat hier van louter toeval sprake kan zijn en valt alleen te verklaren indien men aanneemt, dat het oudste gedeelte van het cartularium later met ongeperforeerde blanco perkamenten bladen is *doorschoten*. Maar dan hebben wij hier ook de eerste schakel in handen gekregen waar-

door de gehele opbouw van het cartularium duidelijk wordt! Immers, verwijderd men in gedachten al deze ongeperforeerde, later ingevoegde, bladen, dan moet men het oorspronkelijke corpus van het cartularium overhouden. Inderdaad blijken deze overblijvende 16 bladen door één en dezelfde hand, een grote bruinachtige letter, te zijn geschreven. Daarna volgen nog vier bladen, weliswaar geperforeerd doch niet gelinieerd en door dezelfde persoon beschreven, plus nog vier geperforeerde bladen, later door andere handen beschreven, d.i. de 3e katern. De paginering blijkt pas na het doorschieten met blanco bladen te zijn geschied.

De copiïst heeft zijn arbeid met het overschrijven van een akte van 4 Sept 1401 (fo. 27) voorgoed beëindigd. Zou ik een gissing mogen wagen dan zou ik heer Dirc Sloyer voor de samensteller van de oudste kern van het cartularium willen houden omdat hij juist in dat jaar uit het klooster is vertrokken om prior van Nieuwlicht bij Utrecht te worden.

Het grote bezwaar van de pluraliteit der schrijvers is nu geëlimineerd. Toetsen wij thans de inhoud van dit oudste corpus aan de vereiste chronologische volgorde van inschrijving.

De copiïst begint met de privileges van de graven Albrecht en Willem VI (4 bladen). Op de bladen 5 tot en met 8 wordt dan het gehele dossier akten (28 stuks) van de eerste grote weldoener, heer Dirc Sloyer, die al zijn goederen op 21 Februari 1394 aan het klooster overdroeg, afgeschreven. Hetzelfde is op de volgende bladen geschied met de dossiers van de andere grote weldoeners, heer Dirc Claes Godevertsznszn, die op dezelfde dag al zijn goederen afstond, en Willem Ghisebrechtszn, die zulks op 22 Januari 1401 deed. Daarop volgt het dossier van heer Willem die Engelsche, die op 27 Maart 1398 al zijn goederen afstond, waardoor het klooster in de orde kon worden geïncorporeerd.

De samensteller gaat dan over tot het inschrijven van kleinere schenkingen aan of aankopen door het klooster zelf sedert 1393 en vervolgt dit tot 1400, in totaal een honderdtal akten. Uit dit alles blijkt dat dit honderdtal charters reeds aanwezig moet zijn geweest voordat het cartularium werd aangelegd, waardoor de samensteller er toe is gekomen deze in een enigszins systematische orde te rangschikken, nl. in die van grotere en kleinere aanwinsten, anders had hij wel een zuiver chronologische inschrijving gegeven.

De reconstructie van het oudste corpus van het cartularium, groot 20 beschreven bladen, levert als winst enige historische correcties op. Ten eerste dat de algemeen gangbare mening, dat het klooster gesticht is dank zij de steun van landsheer, magistraat en burgers, niet juist kan zijn, immers van een zelfs maar geringe financiële bijdrage door de stad is daarin geen spoor te vinden. Een stilzwijgende toestemming is trouwens alles wat wij in die tijd nog mogen verwachten. Veel enthousiasme voor de stichting kon de stad ook niet opbrengen want een halve eeuw later verzette zij zich reeds heftig tegen het verrijzen van nieuwe kloosters.

In de tweede plaats blijkt de algemeen verbreide mening dat heer Ghijsebrecht Douwe, stichter in 1394 (24 Juli) van het Reguliere Kanunnikenklooster en later nog van enkele vrouwenkloosters hier ter stede, met zijn vriend heer Dirc Sloyer ook de stichting van St Andries heeft mogelijk gemaakt, geenszins juist te zijn. Wij treffen Ghijsebrecht Douwe in dit cartu-

larium eerst aan op 12 December 1394, dus anderhalf jaar na de stichting van het klooster en dan nog slechts met zijn beide broers als executeurs van het testament van hun moeder, waarin deze twee morgen land te Abkoude aan de Kartuizers had vermaakt. Hij zelf blijkt dus tot de stichting van zijn vriend zelfs niet het allergeeringste te hebben bijgedragen, gelijk naar wij weten Dirc Sloyer zich op zijn beurt heeft teruggetrokken toen Ghijsbrecht Douwe ernst maakte met de stichting van het Reguliere-Kanunnikenklooster (24 Juli 1394).

Ik meen de verklaring voor dit opmerkelijke verschijnsel te mogen zoeken in een zeker dualisme in Geert Groote's karakter. Aangezien nl. diens contemplatieve neiging hem zowel naar de eenzaam levende Kartuizers als naar de gemeenschappelijk levende Reguliere Kanunniken trok, zou ik in zijn beide volgelingen Dirc Sloyer en Ghijsbrecht Douwe dit dualisme van de meester gesplitst willen zien, zodat tenslotte door hun persoonlijke voorkeur de eerste alleen de stichter van een Kartuizer klooster en de tweede alleen van een Reguliere-Kanunnikenklooster is geworden, ondanks hun beider onderlinge vriendschap en gemeenschappelijke geestelijke vorming.

Keren wij nu tot het cartularium terug dan moeten wij constateren, dat de oorzaak van de huidige verwarring is geweest dat de in 1401 nieuw opgetreden administrateur (1401—1433) heeft gepoogd de topografische rangschikking, waarin de nieuw verkregen charters door hem in de charterladen waren gelegd, ook in het cartularium aan te brengen, m.a.w. om dit cartularium tevens als rentelegger dienstbaar te maken. *Hinc illae lacrimae!*

Dit combineren van een chronologische met een topografische ordening der effecten in één register heeft hij trachten te verwezenlijken door het cartularium uit elkaar te nemen en met blanco bladen te doorschieten. Hij kreeg daardoor een nieuw register met ruimte om de nieuwe akten topografisch bij de reeds ingeschrevenen te copieëren. De vraag rijst nu, hoe heeft hij daarvan gebruik gemaakt. Verreweg het grootste dossier charters is dat van de eerste weldoener, heer Dirc Sloyer. Het bestaat uit een reeks eigendomsverkrijgingen onder algemene titel, zoals boedelscheidingen, erfstellingen e.d., waarop die onder bijzondere titels zoals koop, schenking, enz. volgen. De nieuwe administrateur heeft de nieuwe charters in twee groepen verdeeld al naar gelang de nieuw verworven huizen en erven in of buiten de stad waren gelegen. Bij de eigendomsverkrijgingen onder bijzondere titel nu, op bladz. 16vo, sluit de tweede copiïst aan, die door zijn kleine zwarte letter zich duidelijk van zijn voorganger onderscheidt. Een 65-tal akten van zijn hand, lopende tot en met 15 September 1433, vullen de in het oude cartularium ingevoegde of blanco gelaten gedeelten van bladen tot en met folio 37. Hij is er echter niet meer toe gekomen ook de latere privileges voorin bij te schrijven doch heeft dit aan zijn opvolger moeten overlaten (fo. 7 onderaan). Op folio 22 midden in het reeds gecopieerde dossier van heer Willem Ghijsbrechtszn begint hij dan met de omschrijving der bezittingen buiten de stad omdat daar toevallig diens buitensteedse onroerende goederen worden opgenoemd. Op die wijze heeft hij zo'n beetje een primitief topografisch overzicht samengesteld ten koste van het eigenlijk karakter van het cartularium, dat zuiver chronologisch was. Bovendien, wat moest er gebeuren zodra alles weer volgeschreven was, moest het register dan weer opnieuw worden doorschoten, en zo maar door?

Zijn opvolger, dus de derde penvoerder, heeft dan ook het roer radicaal omgegooid en is tot het oorspronkelijke systeem teruggekeerd, door aan het doorschoten oude cartularium zeven nieuwe katernen toe te voegen (deze te beginnen met fo. 39 eerst met arabische doch al spoedig met romeinse cijfers door te pagineren), zodat een zuivere chronologische inschrijving weer mogelijk werd. Zelf heeft hij aldus slechts een enkele akte van 1 April 1434 op fo. 7 ingeschreven, benevens het privilege op fo. 7 onderaan, want zijn eerste en belangrijkste werk is geweest het maken van een afzonderlijke, zij het ook primitieve, rentelegger, naast het cartularium, door een inhoudsopgave van de door zijn ambtsvoorganger gevulde charterladen te geven.

Die laden waren met rode gothische hoofdletters en de stukken met zwarte arabische cijfers aangeduid. De inhoud der laden A, B, D en E blijkt in zijn volgorde volkomen te beantwoorden aan die van de oudste kern van het cartularium, nl. de privilegiën en de dossiers met stukken der vier grote weldoeners. Dan volgen in de laden F en G de later verkregen renten en huren van huizen, „in civitate” gelegen, terwijl de laden H tot en met O tenslotte de verpachte landerijen buiten de stad bevatten, gelijk de tweede hand dit ook in het cartularium heeft getracht te doen weerspiegelen. Alles oorspronkelijk niet verder gaande dan 1434 doch door anderen bijgehouden tot 1477 tegelijk met het cartularium zelf en achter in het cartularium ingeschreven.

In 1478 heeft men met de oorspronkelijke organisatie van het archief gebroken, alle dossiers uit elkander genomen en de gehele chartervoorraad opnieuw over de laden verdeeld volgens een zodanig principe, dat het register, dat men er toen op heeft vervaardigd en dat eveneens achter in het cartularium is opgenomen, tot een werkelijke rentelegger is geworden. Dit bestaat uit 18 folio's. De lade-letters en de nummers der charters zijn er met rode letters en cijfers in aangegeven.

Lade A bevatte toen de privileges, lade B de eeuwigdurende renten op de stad en de lijfrenten, lade D e.v. de renten in civitate in novo latere, lade G de renten in civitate in antiquo latere, lade K de grondeigendommen rond het klooster en bij St. Anthonis, lade L tot U de grondeigendommen in diverse dorpen. Men heeft dit bijgehouden tot 1537, in welk jaar ook het cartularium eindigt.

Vijftien jaar later is men eindelijk overgegaan tot het aanleggen van een zelfstandige rentelegger waarin ook de ontvangen huren en pachten werden aangetekend, „Blaffaert sive registrum de bonis censualibus Carthusiensium in Amsterdam 1551” geheten, dat weliswaar verloren is gegaan doch nog genoemd wordt in het „Recueil”, in 1692 opgesteld door de regent van het weeshuis Michiel Wiltschut, dat momenteel nog in het archief van het Burgerweeshuis berust.

W. F. H. OLDEWELT.